

До спеціалізованої вченої ради Д 41.884.04
в Одеському державному університеті
внутрішніх справ
65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1

ВІДГУК

**опонента – доктора юридичних наук,
професора Батиргарєвої В. С.
на дисертацію Сокурєнка Віталій Валерійовича
“Воєнно-агресивна злочинність:
феномен, детермінація, протидія”,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право
та кримінологія; кримінально-виконавче право**

Життя кожної людини майже завжди поділяється на «до» і «після». Найчастіше таким вододілом стають трагічні або драматичні події – смерть близької людини, втрата домівки й вимушений переїзд, раптові зіткнення з будь-якими іншими проявами жорстокої реальності. Для українців з'явилася власна, спільна для всіх, незалежно від віку, статі чи соціального статусу, трагічна подія – війна. Вона змінила географію й контури нашого життя, його сенси й цінності, ставлення до часу, до власного минулого й особливо – до майбутнього. Згодом війна, впливаючи на сьогодення, назавжди змінить і покоління наступні, сформує нову колективну пам'ять, залишивши глибокий відбиток на ході історії, суспільній свідомості, правовій культурі та наукових підходах до розуміння сутності людини, суспільства й держави. Саме тому, як слушно зазначає дисертант, «така форма сприйняття, як “подія”, примушує до експлікації за схемою “раніше” і “пізніше”» (стор. 49 дисертації).

Дійсно, війна щоразу ставить питання про екзистенцію життя людини, прямо чи опосередковано втягнутої у військовий конфлікт. Ніби давньогрецькі міфічні божества – Клото, Лахесіс і Атропос – знову беруть у руки нитку людського життя: одна її пряде, інша вимірює, а третя безжально обриває. Війна – це, по суті, прискорений конвеєр, який переводить роботу Клото і Лахесіс прямо до фабрики смерті Атропос. Здається, що під час війни ці міфологічні образи набувають

реального змісту, коли доля людини залежить від миті, рішення, випадку, збігу обставин або чистої вдачі.

Разом із тим триваюча збройна агресія РФ проти України не наближує розв'язання проблеми злочинності, пов'язаної із війною, а, навпаки, лише загострює найболючіші суперечності суспільства. Вона породжує нові форми насильства й безкарності, руйнуючи правові й моральні орієнтири. Більше того, конфігурація багатьох проявів злочинності визначається саме умовами воєнного стану, адже злочинність вступає у своєрідний симбіоз із війною: вона породжується війною, пристосовується до її реалій, зливається з нею та паразитує на її наслідках. Четвертий рік оборони Української держави лише підтверджує це спостереження. З огляду на це система запобігання злочинності – як здатність соціуму протистояти злочинній агресії одночасно у двох вимірах, зовнішньому та внутрішньому – має формуватися з урахуванням факту такого симбіозу. У відповідь суспільство повинно висунути на передній план концепцію антибіозу, тобто цілеспрямоване, широке за змістом протистояння наявній криміногенній ситуації з метою перервати ланцюг «війна – злочинність», усунувши його першопричину – війну.

До того ж війна трансформує та змінює на десятиліття вперед традиційну соціальну стратифікацію, засновану на рівні матеріального добробуту й можливості переходу між соціальними верствами. На зміну їй приходить нова форма поділу – кластеризація суспільства за місцем людини у воєнному просторі, що фактично реконфігурує людський та соціально-економічний капітал, з яким Україна увійде у майбутній постконфліктний транзит. У такому вимірі належність особи, повторимося, визначається не економічним статусом, а її життєвим досвідом і роллю, яку вона відіграла у війні, – і ця роль залишається з нею назавжди. Частково саме така трансформація свідчить про те, що війна руйнує усталені економічні зв'язки та водночас створює нові соціальні еліти, засновані не на попередніх активах чи політичних впливах, а на здатності ефективно діяти в критичних ситуаціях, на волонтерській діяльності та військовому досвіді. До того ж у цьому контексті цілком логічно постає запитання: якою буде подальша

еволюція цих експозиційних груп (кластерів)? Як вони поводитимуться в мирний час, і наскільки сильно поведінка окремих із них впливатиме на криміногенну ситуацію в державі? Які парадокси та прояви нелінійного характеру війни поки що залишаються «за кадром»?

Перекидаючи місток від феномену війни до воєнно-агресивної злочинності, слід визнати існування факту небезпечної трансформації кінетичного потенціалу агресії війни у повсякденне життя. Цей потенціал, що є одним із найбільш руйнівних наслідків збройного конфлікту, нікуди не зникає після завершення бойових дій. Навпаки, він перетворюється на хронічне джерело внутрішньої дестабілізації та криміналізації суспільства. Величезна кількість навчених, озброєних і психологічно десенсибілізованих – знечулених до насильства – людей повертається до цивільного життя. Частина з них може переносити військові моделі поведінки та методи розв'язання конфліктів у цивільне середовище. До того ж накопичена під час війни зброя й боеприпаси потрапляють на чорний ринок, підживлюючи організовану злочинність, сприяючи озброєним нападам із метою заволодіння майном та загалом підвищуючи рівень небезпеки в містах і селищах, що живуть мирним життям. У цьому контексті варто відкрито говорити про феномен так званої ветеранської злочинності. І хоча це явище стосується лише невеликої частини ветеранів, але травматичний досвід війни (зокрема ПТСР), втрата соціальних зв'язків і навичок мирного життя можуть підштовхувати окремих колишніх комбатантів до вчинення правопорушень, у тому числі із використанням бойових навичок та отриманого на фронті досвіду.

Далі. Кінетичний потенціал агресії війни прокладає прямий шлях до мілітаризації ментальності як глибинного шару колективної психології, що охоплює систему несвідомих установок, звичок мислення, емоційних реакцій, ціннісних орієнтацій та архетипів. Зазвичай на формування цих елементів потрібен час, інколи тривалий. Проте в умовах надвипробувань війною цей процес суттєво прискорюється, адже екстремальні обставини активізують архетипові моделі виживання, мобілізують колективне несвідоме та трансформують систему суспільних орієнтирів. Унаслідок цього в ментальному просторі закріплюються

нові домінанти – культ сили, героїзація воїна, підвищена толерантність до насильства, переоцінка цінності життя й смерті. Навіть після завершення воєнного конфлікту ці настанови продовжують визначати характер суспільної свідомості. До того ж насильство, інституалізоване війною, як прийнятний (а подекуди навіть героїчний) спосіб досягнення мети, стає ідеологічною основою відкладеної загрози масових заворушень і навіть нових боєзіткнень.

Водночас носіями цієї латентної агресії є не лише безпосередні учасники бойових дій (комбатанти), а й практично все населення країни-жертви, що зазнало повномасштабного вторгнення і пережило глибоку психологічну травму. Така травма здатна трансформувати зовнішній конфлікт у внутрішню психологічну та соціальну напругу, зміщуючи акценти агресії у сферу повсякденного життя та буденних соціальних взаємодій. Отже, воєнно-агресивна злочинність не вичерпуватиметься лише сьогоденням: вона матиме тривалі й малопередбачувані наслідки в майбутньому.

Усе вищенаведене в комплексі засвідчує актуальність обраної дисертантом теми дослідження та своєчасність звернення до розв'язання доктринальних проблем, пов'язаних із формуванням сучасних теоретико-правових засад протидії воєнно-агресивній злочинності. Дослідження виконано з урахуванням новітніх досягнень теорії й практики, воєнно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбуваються в Україні, а також глобального контексту функціонування українського суспільства. Такий підхід підкреслює не лише теоретичну значущість роботи, а й її прикладну спрямованість.

Актуальність проведеного дослідження зумовлена нагальною потребою теоретичного осмислення та формування цілісного знання про багатоаспектні впливи й наслідки війни для криміногенної ситуації в Україні – як у режимі реального часу, так і в перспективному вимірі. Ці впливи й наслідки, що здатні зберігати кінетичний потенціал агресії й після завершення війни, вже сьогодні потребують глибокої систематизації емпіричного матеріалу та наукових напрацювань, накопичених як від початку повномасштабної війни, так і в попередній період – під час гібридної фази агресії рф проти України.

Багатовікова історія становлення української державності – це шлях, сповнений героїчної боротьби за гідність, самовизначення й суверенітет, у якому перемоги нерідко чергувалися з трагічними втратами. Проголошення незалежності у 1991 році стало закономірним підсумком цієї тривалої боротьби. Однак подальший розвиток подій засвідчив, що сам факт існування власної держави ще не гарантує її безпеки та стабільності. Україна двічі проходила через масові громадянські протести, викликані криміналізацією влади та прагненням до європейських цінностей і правопорядку. Це свідчить про потужний соціальний запит на справедливість, законність і самостійність у визначенні власної державної політики, а також про те, що боротьба за справжню незалежність і демократію триває й після формального здобуття суверенітету.

Попри значну історичну дистанцію між колишньою метрополією та проголошеною Україною стратегічною орієнтацією на європейську інтеграцію, рф не полишила прагнення зберегти геополітичний та економічний вплив на нашу державу. Саме це стало причиною спочатку гібридної агресії, а згодом і повномасштабного вторгнення на територію нашої країни. Перетворившись на криваву війну, ця агресія за масштабами руйнувань, людських втрат і соціальних трансформацій не має аналогів у Європі після Другої світової війни.

У дисертації слушно акцентується увага на необхідності концептуалізації категорії «воєнно-агресивна злочинність» як нової, раніше не описаної у вітчизняній науці кримінологічної реальності, що активувала потужний криміногенний потенціал. Сам факт розв'язання агресивної війни – злочин проти миру, який у вироку Нюрнберзького трибуналу справедливо названо “*accumulated evil of the whole*” (найбільшим злом із можливих) – зумовив формування ланцюга похідних злочинів: воєнних злочинів, проти людяності, геноциду, а також злочинів, вчинюваних на ґрунті ненависті за політичною чи національною ознакою.

Таким чином, в Україні сформувався воєнно-агресивний кримінальний конгломерат, якому властива як інституціональна цілісність (включення держави-агресора, її збройних формувань та афілійованих із ними угруповань у цей

конгломерат), так і внутрішньо-енергетична зв'язність, травматична інерційність та стійкі ефекти насильницької реактивності. Ця реактивність, як зазначається у дисертації, зберігатиметься й після завершення активної фази бойових дій, що суттєво ускладнить процес відновлення соціального порядку, реалізацію механізмів перехідного правосуддя та подолання колективної травми (стор. 24 дисертацій).

За таких умов автор дослідження виводить у площину реалізації нагальну потребу теоретичного осмислення феномену воєнно-агресивної злочинності, визначення її сутності, структури, закономірностей відтворення та детермінаційного підґрунтя. Підсумком проведеного кримінально-правового та кримінологічного аналізу стало формулювання кримінологічного розуміння воєнно-агресивної злочинності як специфічної форми злочинності, представленої комплексом злочинів агресії, воєнних насильницьких злочинів, геноциду, злочинів проти людяності та кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті, що детерміновані саме збройним конфліктом і ззовні виявляються чи то у кримінальній акції, чи то у кримінальній реакції.

Про неабияку актуальність представленого дисертаційного дослідження свідчать й міркування автора щодо коренів воєнно-насильницької злочинності серед російських комбатантів та дотичних до них суб'єктів забезпечення окупації. І хоча безпосередніх опитувань серед зазначених осіб під час дослідження не проводилось, проте використання «постмодерної комбінаторики з пізнавальних інструментів феноменології, екзистенціалізму та конструктивізму» (стор. 145 дисертації) дає можливість прийняти як гіпотезу думку автора про те, що у структурі детермінації *воєнно-насильницької злочинності проти цивільного населення України* особливими проявами останніх є: міфологізовано-фальсифікований світогляд; невротична соціальна установка на боротьбу; патерналізм і запит на підкорення; криміногенний ескапізм та ресентимент; феномени «перевизначення зла» й «віддзеркалення»; фальсифікація, дегуманізація образу українського військовослужбовця; активне використання мови ворожнечі; травма війни тощо (стор. 500 дисертації).

Цікавою уявляється ідея презентації новітньої соціальної мапи України за критерієм характеру травматизації населення України внаслідок війни. Отже, фактурною диференціацією суспільства (із посиланням на попередній доробок Ю. В. Орлова) охоплюються такі умовні групи соціальних акторів, що мають назву: «бойова Україна», «міграційна» або «бездомна Україна», «тилова Україна», «окупована Україна», «фрустрована деокупована Україна» (стор. 46 дисертації). Фактично у майбутньому, на кілька поколінь наперед, ми можемо отримати ситуацію конфліктуючих між собою, аж до непримиренності, груп населення всередині українського суспільства через неоднакові моральні оцінки діяльності представників кожної із цих груп під час війни. Це означає, що злочинна агресія, закладена травматичним досвідом війни, здатна продукуватися знову й знову.

Крім аналізу ядра проблеми – воєнно-агресивної злочинності, актуальність проведеного дослідження зумовлюється й вивченням деяких фонових для злочинності явищ. Одним із таких, наприклад, є суїцидально обумовлена поведінка через добровільну участь у бойових діях. Насправді, таких випадків сьогодні серед військовослужбовців чимало, адже руйнації і постійне бачення смерті породжують, образно кажучи, стан морального запаморочення, котрий в межах механізму аутоагресії в бойовій обстановці сприяє перенесенню власної агресивної енергетики на ворога, що нерідко завершується загибеллю. Ця проблематика в аспекті *casus belli* потребуватиме ще свого поглибленого опрацювання (стор. 80-82 дисертації).

Нарешті, у проекційному на майбутнє ракурсі дослідження воєнно-агресивної злочинності є необхідним для розробки системних, стратегічно виважених заходів протидії її поширенню, а також для формування новітніх теоретико-правових підходів до захисту національної безпеки, прав і свобод людини у воєнний та повоєнний періоди.

Отже, із перелічених та багатьох інших причин дисертаційне дослідження В. В. Сокурєнка, без усякого сумніву, є актуальним та своєчасним.

У роботі чітко простежується безпосередній **зв'язок із науковими програмами, планами та темами**. Зокрема, дисертаційне дослідження узгоджується з низкою

положень Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, Стратегії національної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 16 лютого 2022 р. № 56/2022), а так само з Тематикою наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки та на 2025–2029 роки, затвердженою відповідно наказами МВС від 11 червня 2020 р. № 454 та від 21 травня 2024 р. № 326.

Тему і структуру дисертації затверджено рішенням Вченої ради Одеського державного університету внутрішніх справ (протокол № 4 від 28.11.2023 р.).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, зумовлена такими чинниками, як:

1) логічним вибором і чітким визначенням теми, що ґрунтується на об'єктивній суспільно-політичній та кримінологічній реальності – факті триваючої агресії рф проти України, яка породила унікальний за масштабом і змістом феномен воєнно-агресивної злочинності, та необхідності подолання численних негативних наслідків цих злочинних проявів;

2) поглибленим «скринінгом» ступеня наукової розробленості проблеми, котрий демонструє, що, попри наявність достатньо значної кількості праць у сфері кримінології, специфіка воєнно-агресивної злочинності у контексті агресії рф проти України не отримала належного теоретичного опрацювання, що зумовлює наукову новизну і необхідність проведення відповідного дослідження;

3) застосуванням трирівневої методології, якою охоплено філософський, загальнонауковий та спеціально-науковий пласти прирощення нового наукового знання. Такий підхід забезпечив логічне вживання численних дослідницьких методів діалектичного детермінізму, феноменології, соціального конструктивізму, майстерно поєднаних з інструментарієм гіпотетичного знання, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, моделювання, а так само з інструментарієм безпосереднього опрацювання кримінологічної матерії, до якого належать методи статистичного й соціологічного спостереження, експертних оцінок, контент-аналізу документальних джерел інформації, порівняльного аналізу тощо;

4) опрацюванням й систематизацією теоретичних положень кримінально-правової і кримінологічної політики щодо протидії воєнно-агресивній злочинності та створенням на цьому підґрунті цілісної системи наукових знань про стратегічні і тактичні засади з недопущення або принаймні утруднення процесу відтворення тих чи інших чинників, що призводять до вчинення аналізованих злочинів в Україні;

5) формулюванням положень, які становлять своєрідну серцевину теоретичного знання про детермінуючий зв'язок між війною та злочинністю, а так само про вплив цього зв'язку на формування воєнно-агресивного криміногенного конгломерату з його численними наслідками віддаленої дії;

6) відповідністю наукової розробки державним стратегіям і науковим програмам, зокрема Стратегії національної безпеки, Національній стратегії у сфері прав людини та відомчим науковим тематикам МВС України, що забезпечує цільову релевантність роботи та практичну значущість;

7) критичним аналізом нормативних приписів статей, що містяться, зокрема, у розділах V, XIX, XX Особливої частини Кримінального кодексу України, а також положень багатьох інших норм Загальної й Особливої частин закону про кримінальну відповідальність;

8) вагомою емпіричною базою, що включає офіційні статистичні дані Офісу Генерального прокурора, СБУ, Національної поліції, ДБР, аналітичні звіти міжнародних організацій (ООН, МКС, ЄСПЛ), матеріали архівів, судові рішення та експертні оцінки практиків;

9) системністю викладених результатів, які не лише описують воєнно-агресивну злочинність, а й містять елементи концептуального, інституціонального та операційного моделювання механізмів протидії їй, що свідчить про високий рівень теоретичної аргументації й практичної спрямованості;

10) вивченням достатньої кількості наукових робіт із кримінального права, кримінології, історії, загальної теорії держави і права, історії політико-правових учень, міжнародного права, інших галузей юридичної науки, філософії, соціології, психології, політології, соціальної статистики тощо;

11) дослідженням досвіду минулих трагедій нашої країни (зокрема, Голодомору 1932-1933 рр., розстрілу НКВС польських військовополонених під Харковом у 1940 р. та ін.) та проведенням доречних паралелей із подіями дня сьогоднішнього;
12) тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що у представленій дисертаційній роботі вперше в українській кримінології сформульовано цілісну систему новітнього наукового знання про феномен, детермінацію та протидію воєнно-агресивній злочинності, котра набуває рівня наукової концепції. У цій концепції воєнно-агресивна злочинність розглядається як особливий різновид агресивно-насильницької злочинності, що включає злочин агресії, воєнні насильницькі злочини, геноцид, злочини проти людяності та кримінальні правопорушення, що вчиняються на ґрунті ненависті та пов'язані з міжнародним збройним конфліктом. При цьому дисертантом обґрунтовується бінарна природа цієї злочинності, яка поєднує кримінальну акцію (агресивне насильство) та кримінальну реакцію (травматичну ненависть і ворожість).

Разом із тим В. В. Сокурєнко вживає спробу комплексно представити війну як складний соціокультурний феномен, що акумулює не лише військові аспекти, а й низку дискурсивних, символічних, ментальних, ціннісних та мотиваційних змін у масовій свідомості й соціальній діяльності сторін збройного конфлікту. У такому ракурсі соціокультурного конструкту виділяються й характеризуються сім основних соціальних ефектів цього феномену, що спостерігаються у теперішній час та можуть згодом посилитися в українському суспільстві, включаючи: різку диференціацію суспільства, консолідацію української політичної нації на ґрунті травми та ресентименту, загострення стану соціального неадеквату, формування соціально-часових фронтів, зміну акустичного простору життєдіяльності, нову комеморативну культуру та трансформацію цінностей під впливом війни (стор. 146 дисертації).

У роботі так само вживається спроба здійснити авторську концептуалізацію кримінології війни. У цьому ключі дисертантом пропонується визначення кримінології війни як інтегративного напрямку кримінологічних досліджень, метою

якого є гносеологічна специфікація та прикладна інституціоналізація інтелектуальних і безпосередніх кримінально-превентивних практик, спрямованих на зниження частоти відтворення збройних конфліктів та інтенсивності злочинних порушень фундаментальних прав людини у перебігу таких подій й у період повоєнного транзиту (стор. 32, 74 та ін. дисертації).

Новизна представленої наукової розвідки зумовлюється й розробкою кримінологічної типології злочинців-агресорів, у підґрунтя якої покладено критерії обсягу політичної та неформальної влади. Отже, автором виділено п'ять базових типів, як-от: верховний лідер, елітарний злочинець, системний функціонер вищого рівня, виконавець тактичного рівня та союзник вищого рівня. До того ж про новизну роботи свідчить класифікація соціокультурних змін у середовищі агресора. Для цього дисертантом детально характеризується унікальний набір культурно-психологічних чинників, які зумовили злочин агресії. Серед ключових чинників названо, зокрема, взаємодію сучасного російського фашизму та імперської комеморації, чим підживлюються ресентимент, мілітаризація масової свідомості та інституціоналізоване перевизначення зла в контексті цивілізаційної атаки на західні цінності (стор. 238 дисертації).

Каркас знання щодо вчинення злочину агресії доповнюється тим фактом, що дисертантом вперше здійснено системний опис зовнішньо-колоніальних та внутрішньодержавних факторів віктимізації України крізь призму зазначеного злочину агресії. До них віднесено, зокрема, стратегічні прорахунки у секторі безпеки й оборони, масштабні оборонні корупційні практики, вплив російських агентурних мереж у державних інституціях, деформації у проведенні мобілізаційних процесів тощо (стор. 4, 31 та ін. дисертації).

Водночас наукова новизна отриманих результатів убачається в тому, що дисертантом вперше надано розгорнуту кримінологічну характеристику воєнно-насильницької злочинності проти військовослужбовців України. Це досягнуто на підставі звернення до статистичних показників, установлення масштабів латентності аналізованого явища, визначення частоти тортур і нелюдського

поводження з військовополоненими (не менш як щодо 86% полонених), а також опису системних ознак цих злочинних практик.

Новацією виглядає пропозиція дисертанта у контексті уточнення ознак суб'єкта злочину агресії (ч. 1 ст. 437 КК України) доповнити перелік суб'єктів відповідними посадовцями органів державно влади Республіки Білорусь (за наявності підстав), що вважається країною-агресором за критерієм надання своєї території для здійснення збройного нападу РФ на України. До того ж автор наголошує на необхідності удосконалення чинної редакції ст. 437 КК України у напрямку гармонізації з положеннями Римського статуту МКС (ст. 8 bis) для забезпечення необхідної деталізації ознак складу злочину та їх термінологічної синхронізації (стор. 184-185 дисертації).

У дисертаційній роботі наводяться численні класифікації досліджуваного матеріалу. Однією з таких є, зокрема, класифікація воєнно-насильницьких злочинів у контексті збройної агресії, в основу якої покладено кримінально-правові та кримінологічно значущі ознаки потерпілих осіб. Таким чином, ці злочини поділено на дві основні групи: проти цивільного населення та проти військовослужбовців (стор. 241-242 дисертації).

Елементом новизни у кримінологічній науці виглядає обґрунтування автором нової дворівневої схеми геноциду для наукового обігу та правозастосування. Згідно з такою пропозицією перший (поверхневий) рівень у цій схемі складають посягання на життя і здоров'я, статеву свободу й недоторканість, особисту свободу громадян України, а другий (глибинний) рівень – ідентоцид, що проявляється у планомірній, багатофакторній, поліінструментальній елімінації української політичної та культурної ідентичності (атаки на інститути соціальної пам'яті) (стор. 363 дисертації).

У роботі здійснено одну із перших спроб розкрити природу, охарактеризувати етіологію та надати авторське визначення злочинності на ґрунті ненависті, пов'язаної з війною, як комплексу кримінальних правопорушень, що через війну детермінуються упередженим ставленням щодо соціальних груп, із застосуванням фізичного чи психічного насильства. При цьому особливий наголос робиться на її

воєнно-контекстуальній, агресивно-насильницькій природі, емоційній забарвленості та метаскладному мотиваційному комплексі, обтяженому ресентиментом, конкуруючою віктимністю, інструментальним характером замісної агресії та ін. Новим є й твердження про імовірність інтенсифікації цього різновиду злочинності в ситуації припинення збройного конфлікту (повоєнному транзиті) внаслідок демобілізації, спроб соціального примирення та реалізації концепції перехідного правосуддя.

Оригінальним і, по суті, правильним є також висновок про те, що стосовно комбатантів збройного конфлікту з обох сторін доцільно виділяти дві групи факторів детермінації воєнно-насильницької злочинності: серед російських комбатантів і дотичних до них суб'єктів (ФСБ, ФСВП) (сюди відносять пропаганду, ресентиментарні спонуки, механізм перекладання відповідальності на лідера та ін.) та серед комбатантів та інших суб'єктів сектору безпеки й оборони України (сюди входять мета-травма війни, що функціонально легітимізує насильство як реакцію на первинну збройну агресію та щодо будь-яких суб'єктів, які можуть бути з нею афілійовані, та вади організаційно-управлінського характеру щодо контролю за особовим складом, дотримання ним вимог міжнародного гуманітарного права тощо (стор. 364-365 дисертації).

Слушною видається думка про те, що геноцидальна політика рф проти України має на меті повне або часткове зниження українців як політичної нації, тобто сукупності громадян України, незалежно від етнічного походження, мовної чи конфесійної приналежності (стор. 325-326 дисертації). При цьому у роботі справедливо наголошується, що геноцид є крайньою формою (фактично спеціальним складом) злочинів проти людяності (стор. 330 дисертації), складовими якого є популіцид, ідентоцид та урбіцид.

На сумніви й інколи відверте заперечення геноциду в Україні з боку представників міжнародного простору через брак нібито чіткого визначення ознак цього явища в українському форматі, дисертант абсолютно правильно відповідає, що «геноцид, що здійснюється представниками країни-агресора проти Українського народу, не надто вкладається у класичну міжнародно-правову

концепцію цього злочину, який визначається виключно через фізичне знищення відповідної захищеної соціальної групи. Як і війна росії проти України має не лише лінійні, власне військові прояви, а й нелінійні, гібридні, так і геноцид має досить широкий спектр свого прояву» (стор. 342 дисертації).

Новизна роботи, безумовно, пов'язується з розробкою доктринальної моделі стратегії протидії воєнно-агресивній злочинності, що включає концептуальний, інституціональний та операційний блоки й базується на ліберально-гуманістичній парадигмі, принципах пріоритетності прав людини та зміцненні інституційної спроможності сектору безпеки й оборони в міжнародному, регіональному та національному вимірах. Такою концепцією передбачається перетворення менеджерського (бізнесового) підходу міжнародних партнерів до відсічі агресії як такої на підхід за своєю сутністю цивілізаційний, ціннісний й принциповий (стор. 488 дисертації). Базуючись на такому підході, у міжнародному вимірі протидії воєнно-насильницькій злочинності автором виділяються базові напрями діяльності, що включають дипломатичну превенцію, підвищення ефективності реалізації механізмів міжнародної юстиції (МКС та створення трибуналу *ad hoc*) та ін. У свою чергу, базовими напрямками структурно-функціонального каркасу інституціонального компонента є: підвищення інституціональної спроможності України як держави забезпечити нормальне, адекватне викликам функціонування сектору безпеки і оборони; необхідність внесення змін до Статуту ООН щодо принципів організації діяльності Ради Безпеки ООН, які б передбачали безумовне припинення членства країни-агресора до моменту притягнення її до відповідальності та усунення наслідків агресії та ін. Нарешті, сформульований операційний компонент доктринальної моделі стратегії протидії воєнно-агресивній злочинності включає низку конкретних напрямів діяльності – від інтенсифікації російсько-української фронтиризації та обструкції квазіоборонної свідомості російських громадян до зміцнення ідеологічного підґрунтя оборонної активності в Україні (стор. 489 дисертації).

Заслуговує на ретельне вивчення ідея дисертанта про систему заходів протидії воєнно-насильницькій злочинності проти цивільного населення та

військовослужбовців, включаючи віктимологічне запобігання на окупованих територіях та заходи контролю військових начальників за особовим складом з метою запобігання злочинам, учиненим українськими комбатантами (стор. 491-492 дисертації).

Все вищенаведене свідчить про те, що наукова новизна дисертаційного дослідження характеризується створенням нового теоретичного концепту «воєнно-агресивної злочинності», розробкою оригінальних класифікаційних, пояснювальних і стратегічних моделей, а також виявленням широкого спектра детермінант та емпіричних характеристик кримінальних практик, що супроводжують російську агресію проти України. Дисертація містить суттєвий самостійний внесок у формування сучасної кримінологічної доктрини протидії злочинам, зумовленим триваючим збройним конфліктом.

У ракурсі здійсненої наукової розвідки В. В. Сокурєнко, виконуючи наукову місію системного кримінологічного осмислення злочинного виміру агресії рф проти України, чітко сформулював дорожню карту дослідження та правильно окреслив низку визначальних завдань, які необхідно було розв'язати під час проведення дослідження, а саме: 1) охарактеризувати війну як соціокультурний феномен; 2) сформулювати поняття, предмет та завдання кримінології війни; 3) здійснити концептуалізацію категорії «воєнно-агресивна злочинність» як складової предмета кримінології війни; 4) визначити стан наукової розробленості та методологічні засади дослідження воєнно-агресивної злочинності; 5) надати кримінально-правову характеристику злочину агресії (ст. 437 КК України), визначити кількісні та якісні показники його вчинення в контексті агресивної війни проти України; 6) дослідити кримінологічні ознаки особистості злочинця-агресора; 7) виявити та надати опис основним детермінантам злочину агресії проти України; 8) визначити систему норм про кримінальну відповідальність за воєнно-насилені злочини, з'ясувати наявні в ній недоліки; 9) охарактеризувати стан воєнно-насилені злочинності проти цивільного населення в контексті російсько-української війни; 10) надати характеристику стану воєнно-насилені злочинності проти військовослужбовців у контексті російсько-

української війни; 11) встановити стан, визначити проблеми виявлення, кваліфікації геноциду проти українського народу; 12) з'ясувати особливості детермінації воєнно-насильницької злочинності та геноциду в контексті російської агресії проти України; 13) визначити поняття, встановити ознаки та описати тенденції відтворення насильницької злочинності на ґрунті ненависті, пов'язаної з війною в Україні; 14) встановити та описати основні фактори детермінації насильницької злочинності на ґрунті ненависті, пов'язаної з війною в Україні; 15) розробити стратегічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті російської агресії проти України; 16) сформулювати наукове бачення шляхів удосконалення глобальних та регіональних механізмів протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті російської агресії проти України; 17) визначити зміст та кримінологічні засади функціонування національних механізмів протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті російської агресії проти України (стор. 26-27 дисертації).

Таким чином, з огляду на ці та багато інших положень дисертаційне дослідження В. В. Сокурєнка, повторимося, свідчить про безумовний приріст наукового знання. Крім того, дослідження є актуальним і своєчасним.

Оцінка структури та змісту дисертації, її завершеності в цілому. Структура дисертації є достатньо логічною і цілком послідовною. У першому розділі («Воєнно-агресивна злочинність як об'єкт кримінологічного аналізу») дисертант зосереджує увагу на концептуальних засадах ґрунтового вивчення проблеми протидії воєнно-агресивній злочинності. Цим вивченням охоплюються, зокрема, сучасний стан наукової розробленості питань протидії аналізованим злочинності. Разом із тим у цьому ж розділі дисертації наводиться експозиція методологічних засад прирощення нового наукового знання під час дослідження воєнно-агресивної злочинності. Вміле використання методологічного інструментарію дозволило автору створити розгорнуте наукове полотно війни як феномену, яким сьогодні визначається наше життя. Структуруючи кримінологію війни як «інтегративну, міжгалузеву платформу, простір дослідження війни та її ефектів у спектрі феномена злочинності та її жертв» (стор. 71 дисертації) з

одночасним визначенням її поняття, завдань, предмета, дисертант одночасно аналізує воєнно-агресивну злочинність як складову предмета кримінології війни.

Після цього у другому розділі роботи («Злочини агресії: юридичний зміст, стан та фактори відтворення») надається кримінально-правова характеристика та кримінологічний опис злочину агресії (ст. 437 КК України) проти України. Цей опис охоплює, зокрема, кількісно-якісні показники зазначеного діяння, кримінологічний аналіз особистості злочинця-агресора та основних груп детермінант вчинення останніми злочину агресії проти України.

Третій розділ дисертаційної роботи («Воєнно-насильницькі злочини та геноцид в контексті російської агресії проти України: кримінально-правовий аналіз і кримінологічна характеристика») присвячений насамперед експозиції системи воєнно-насильницьких злочинів, що засновується на характеристиці положень відповідних статей КК України. Далі у традиційному кримінологічному ключі аналізується стан та детермінанти воєнно-насильницької злочинності як проти цивільного населення, так і проти військовослужбовців у контексті російсько-української війни. При цьому у третьому розділі підіймається непроста проблема ідентифікації, визначення та оцінки явища геноциду з огляду на події, що відбуваються в Україні.

За архітектонікою четвертого розділу («Насильницька злочинність на ґрунті ненависті, пов'язаної з війною») автором доводиться, що зазначені правопорушення є частиною воєнно-агресивної злочинності. У розділі надається змістовне поняття цієї злочинності, розкриваються її ознаки й аналізуються тенденції відтворення та подальшого розвитку.

Нарешті, останній блок проблем, розв'язанню яких присвячено дисертацію («Протидія воєнно-агресивній злочинності в контексті російської агресії проти України»), – це дослідження сучасного стану протидії воєнно-агресивній злочинності в Україні та запропонування шляхів відчутного підвищення ефективності цієї діяльності. Для цього дисертантом викладено положення про стратегічні засади протидії аналізованій злочинності. При цьому численні заходи представлені з позиції двох вимірів – міжнародного та національного, що

гармоніює з нашою думкою про те, що, на відміну від «традиційної» моделі запобігання аналізованим діям, де держава-жертва самотійно протистоїть агресору, нова парадигма запобіжної діяльності передбачає спільну реакцію колективних суб'єктів.

Науковий стиль викладення тексту дисертаційної роботи українською мовою та її оформлення будь-яких зауважень не викликають. Дисертація засвідчує вільне та вміле використання автором попередніх теоретичних напрацювань у галузях кримінології, кримінального права, міжнародного права, філософії, історії, теорії держави та права, соціології, психології, соціальної статистики тощо. Поряд із глибокою обізнаністю наукової літератури, слід засвідчити й про знання дисертантом сучасного національного та міжнародного законодавства, що має безпосереднє відношення до регулювання протидії воєнно-агресивній злочинності, викликаній трагічними подіями сьогодення. Так само важливим є звернення до історії України, без якого навряд чи було б можливим здійснити глибокий аналіз феномену колективної травми та її впливу, зокрема, на процес подальшої криміналізації та/або віктимізації суспільства, окремих соціальних груп (стор. 3 дисертації), комеморалізації культурного середовища та консервування ресентиментарних установок населення.

Теоретичні висновки й практичні пропозиції В. В. Сокурєнка базуються на достатньому науковому рівні, що дає підстави для висновку про високий ступінь наукової кваліфікації дослідника.

Таким чином, аналіз змісту самого дисертаційного дослідження, наукових праць В. В. Сокурєнка, опублікованих за темою дисертації, використаних літературних джерел, методології та методики творчого осмислення отриманої інформації, ступеня обґрунтованості результатів дослідження свідчать про те, що кваліфікаційна робота на здобуття ступеня доктора юридичних наук В. В. Сокурєнка, є завершеною монографічною науково-дослідною роботою, яка виконана автором особисто. Робота відрізняється високим рівнем викладення матеріалу, чіткістю формулювань, доступністю для сприйняття.

Значення дисертаційної роботи для науки і практики та можливі шляхи використання результатів дослідження. Дослідження В. В. Сокурєнка, що представлено у формі дисертації, є поштовхом для майбутніх кримінально-правових і кримінологічних наукових розвідок проблем концептуалізації й розвитку теоретико-прикладних засад протидії кримінально каранним правопорушенням, до віднесені автором до воєнно-агресивної злочинності. Висновки і пропозиції, що містяться у роботі, можуть бути враховані під час подальшої модернізації законодавства про кримінальну відповідальність із метою вдосконалення положень кримінально-правової охорони відносин, що існують з приводу захисту інтересів держави та осіб (комбатантів і представників цивільного населення), постраждалих від воєнно-агресивних злочинів, а так само національної безпеки, територіальної цілісності та правопорядку в умовах збройного конфлікту. Така нормопроєктна робота має проводитися у фарватері гармонізації національного законодавства з положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Водночас згенероване знання сприятиме вирішенню на практиці достатньо непростих питань кримінально-правового та кримінологічного забезпечення відповідними знаннями суб'єктів системи протидії злочинам, про які йдеться у дисертації (зокрема, мається на увазі надання рекомендацій щодо удосконалення правових, організаційно-управлінських, технічних, тактико-кримінологічних, віктимологічних напрямів і заходів протидії воєнно-агресивній злочинності, а також для вдосконалення підходів щодо кваліфікації воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти людяності.

Для остаточної перевірки правильності отриманих теоретичних висновків із цієї тематики на практиці можуть бути проведені нові комплексні дослідження на предмет виявлення ефективності дії кримінально-правових новел (у разі їх прийняття) у правозастосовній діяльності та запропонованих запобіжних заходів стосовно відповідних злочинів (акти впровадження результатів дисертаційного дослідження в наукову діяльність Харківського національного університету

внутрішніх справ від 24.12.2024 року та Одеського державного університету внутрішніх справ від 17.01.2025 року).

В освітньому процесі здобуті результати мають неабияке значення для вдосконалення навчально-методичного забезпечення дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», при написанні монографій, підручників та навчальних посібників (акти впровадження в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 24.12.2024 року та Одеського державного університету внутрішніх справ від 06.01.2025 року).

Про повноту викладення наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, свідчить та обставина, що результати дисертаційного дослідження відбиті у 43 наукових працях, з яких одноособова монографія; 22 статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук; 6 статей у виданнях, які включено до наукометричних баз Scopus і Web of Science, 14 тез доповідей і повідомлень, опублікованих у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій, наукових читань та круглих столів.

Зміст реферату є ідентичним основним положенням, викладеним у дисертації. В рефераті вичерпно і водночас стисло викладені положення кожного зі структурних блоків дисертації, а саме вступу, основної частини та загальних висновків.

Після вивчення тексту дисертації та реферату можна констатувати, що текстових запозичень без посилання на відповідне джерело і порушень будь-яких інших принципів академічної доброчесності не виявлено.

Реалізація дослідження дала можливість створити кримінологічну концепцію протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті російської агресії проти України.

Оформлення дисертаційної роботи відповідає встановленим вимогам до такого роду наукових праць.

У цілому віддаючи данину вагомому приросту наукового знання в обраній для дослідження сфері та позитивно оцінюючи виконану дисертантом роботу,

водночас необхідно звернути увагу на певні теоретичні позиції, висновки і твердження, викладені В. В. Сокуреном, котрі, на наш погляд, не є безспірними й однозначними, а тому потребують додаткової аргументації та відповідних пояснень, аби підвищити значущість представленої до захисту роботи. Як уявляється, все це може слугувати підґрунтям для наукової дискусії під час прилюдного захисту поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук дисертації.

Отже, сутність зауважень полягає у такому:

1. Приводом для роздумів й першого зауваження стало твердження дисертанта про те, що «Війна ... – складний соціокультурний феномен, який акумулює у собі не тільки військові, бойові фактори соціодинаміки, а й низку дискурсивних, символічних, ментальних, ціннісних та мотиваційних змін, що відбуваються у структурах, системах соціальної діяльності, масової свідомості й безсвідомого». На наш погляд, у такому розумінні природи війни вже криється привід для *«перевизначення» її сутності та сумнівів щодо віднесення війни до феноменів соціокультурного плану.*

Інколи ми, вчені, намагаємося наділити ті чи інші явища, процеси або події такими властивостями, що нібито виводять їх на рівень особливих екзистенційних сутностей – як для людства в цілому, так і для окремих спільнот. Такими, без сумніву, є суспільно-політичні формації, науково-технічний прогрес, культура, мовні та релігійні традиції, а також ціннісні системи, що тримають в єдності великі групи людей. Проте не всі явища, процеси або події із масштабними впливами та наслідками, що здатні змінювати контури політичної географії і навіть хід самої історії, можна відносити до категорії соціокультурних феноменів. Адже існують ті з них, процеси, природу яких неможливо пояснити ані логікою соціального розвитку, ані закономірностями культури. Йдеться про феномени, які слід радше визнавати *катастрофами свідомості*, коли людська раціональність дає системний збій, а духовні орієнтири руйнуються. Війни, релігійний фанатизм, ідеологічні екстази та масові рухи, що перетворюють людину із суб'єкта на знаряддя, безумовно, належать до таких катастроф свідомості. Саме в такі моменти історія

набуває своїх найтемніших форм й проявів. У цьому сенсі подібні явища не стільки формують культуру, скільки руйнують її, виводячи назвні глибинні страхи й афекти колективного буття. Вони не творять смисли, а спустошують їх; не відкривають горизонти, а затягують людство у вир деградації – моральної, духовної, інтелектуальної. Тому аналіз подібних явищ, процесів, подій вимагає глибинного антропологічного (або екзистенційного) підходу, що виходить за межі суто соціокультурного опису. Саме такий підхід німецький філософ, психіатр і психолог, один з основних представників екзистенціалізму ХХ ст. Карл Ясперс називав «екзистенціальною діагностикою», тобто здатністю побачити, як у кризові моменти людська свідомість втрачає свою цілісність та визначеність. З огляду на це мають рацію знов таки його слова: «Коли маси захоплює пристрасть, яка підміняє собою думку, відбувається катастрофа духу» (*читай – катастрофа свідомості (В.Б.)*).

Отже, погляд на війну через призму катастрофи свідомості має фокусуватися насамперед не на соціокультурних ракурсах, якими охоплюються, як правило, зовнішні, видимі руйнування та зміни у суспільстві, а на глибоких, ірраціональних, руйнівних трансформаціях внутрішнього світу людини, її сприйняття реальності, системи цінностей та моралі. Тому відбуваються такі зсуви, для опису котрих термін «культурний» є неприйнятним, оскільки він не охоплює екзистенційну глибину і масштаб морального руйнування як окремої людини, так і певної спільноти в цілому. Війна – це хаос, а культура, на противагу хаосу та його ірраціональності, навпаки, являє собою систему упорядкування й смислотворення, спрямовану на відмежування людського буття від його деструктивних, первісних станів. Такий погляд на співвідношення війни і культури, власне, й дозволяє нам стверджувати про війну як про катастрофу свідомості, якою охоплюється насамперед внутрішній «апокаліпсис» людини (руйнування не держави чи міста, а внутрішнього світу, душі та сенсу її буття) та моральний злам (ситуація, коли людина змушена обирати між життям і смертю, добром і злом в умовах, де ці категорії втрачають чіткість).

Грунтуючись на такому підході, уявляється не зовсім точним вважати війну соціокультурним феноменом.

2. У дослідженні дисертант відзначає сім базових соціальних ефектів феномена війни. До них належать: 1) різка й фактурна диференціація суспільства, пов'язана з різними груповими реакціями на початок повномасштабної війни; 2) консолідація української політичної нації, заснована на спільній травмі, установці на боротьбу, ресентименті; 3) загострення стану соціального неадеквату як результат заснованого на тривожності війни звуження мислення, невідповідності мислення дійсності й діяльності; 4) формування соціально-часових фронтів, метафізичних ліній боротьби за час; 5) поява нових дискурсивних форм (включаючи мову ворожнечі) та зміна акустичного простору життєдіяльності; 6) нова комеморативна культура довкола увіковічення жертв війни й туги за загиблими та пов'язані з цим ризики ускладнення можливостей постконфліктного транзиту; 7) трансформація цінностей під впливом війни (стор. 34, 149-150, 521 дисертації).

На наш погляд, до уваги слід брати й інші системні соціальні ефекти феномену війни в Україні, що мають довготривалий вплив. По-перше, на авансцену виходить посилення військової присутності держави (*інституційна мілітаризація*) та переорієнтація суспільства на логіку безпеки (*сек'юритизація суспільства*). Внаслідок травматичного досвіду війни відбуватиметься очевидне й довгострокове зміщення пріоритетів функціонування багатьох соціальних інститутів (і не лише армії) у бік безпеки та оборони. Це включає бюджетну політику, освіту, науку, інфраструктуру, виробництво тощо. При цьому більшість рішень ухвалюватиметься через призму безпеки (від проектування споруд до освітніх програм). Якщо зазирнути ще далі, створюватиметься ризик обмеження демократичних свобод та громадського контролю в післявоєнний період, оскільки безпека віднині стає найвищою цінністю, виправдовуючи будь-які обмеження.

По-друге, ще одним соціальним ефектом феномену війни є глибока *реконфігурація соціально-економічного капіталу*, що означає відхід від парадигми «хто і що має» та «хто і чим керує». Справа в тому що війна призводить до швидкого руйнування старих економічних зв'язків і створює нові соціальні еліти,

засновані не на старих активах чи політичних відносинах, а на ефективності, волонтерстві та військовому досвіді. Проявами зазначеної конфігурації є втрата капіталів через масове руйнування інфраструктури та виробництва на Сході країни та переміщення її економічного центру далі від ліній боєзйткнення; підвищення ролі людського капіталу (військові лідери, волонтери, IT-спеціалісти, медійні інфлюенсери та ін.), котрі здатні створили нові вертикалі влади та здійснювати вплив поза традиційними політичними структурами. У такий спосіб змінюватиметься соціальна стратифікація на десятиліття вперед.

По-третє, соціальний ефект трагічний подій в Україні виявився в *каталізації технологічних та соціальних інновацій*, оскільки війна є потужним (хоча й трагічним) рушієм змін, особливо в тих сферах, які безпосередньо впливають на виживання та відсіч ворогу. Прискорене впровадження інновацій у військово-технічній сфері та цифровому управлінні, розвиток адаптивної медицини та запровадження нових логістичних ланцюгів створює інноваційний капітал, який після війни має бути конвертований у цивільну економіку та науку, надаючи країні конкурентні переваги.

Таким чином, перелічені соціальні ефекти війни «на доданок» є вельми важливими для розуміння майбутнього постконфліктного транзиту. І про них треба було зазначити у дисертаційній роботі.

3. Категоричне заперечення викликає посилення дисертанта на висловлювання низки авторів, у яких вживається словосполучення «культурний контекст рашизму» «культурний феномен рашизму», а так само генерація власного авторського висловлювання про «соціокультурний контекст рашизму». Хоча питання щодо «соціокультурності» вже порушувалося у попередніх зауваженнях, тут вважаємо за доцільне додатково аргументувати неприпустимість сполучення «культурний / соціокультурний» з явищем рашизму та введення у науковий обіг відповідних нових термінів і похідних від них.

Справа в тому, що поєднання суто злочинної ідеології з категоріями «культури» або «соціокультурного контексту» створює ризик неприпустимої легітимізації та нормалізації цього деструктивного явища. Культурна рамка може

ненавмисно надати расизму (як, утім, й фашизму) відтінку закономірності, історичної обумовленості чи навіть нейтральності, що є неприйнятним для характеристики тоталітарної та агресивної ідеології. Свідоме визнання расизму саме як «феномену» в широкому культурному сенсі нівелює його справжню сутність, яка полягає у систематичному застосуванні насильства, військових злочинах та злочинах проти людяності. До того ж під час кримінально-правового та кримінологічного аналізу, так би мовити, «оптика» кримінологічної науки має бути суворою та дегуманізуючою щодо самого факту злочинів, пов'язаних із цим расизмом, не дозволяючи у такий спосіб широкій «культурній» рамці «відволікати» дослідників і правозастосувачів від першочергової проблеми – кваліфікації та покарання за вчинені злочини із присмаком расистської ідеології.

Таким чином, расизм має розглядатися не як нейтральний соціокультурний / культурний феномен, а як суто *ідеологічне підґрунтя* для вчинення міжнародних злочинів.

4. На стор. 70 дисертації автор, солідаризуючись із думкою В. М. Дрьоміна про те, що кримінологія війни – окремий напрям кримінологічної науки, стверджує, що «кримінологія війни постає інтегративною, міжгалузевою платформою, простором дослідження війни та її ефектів у спектрі феномена злочинності та її жертв». Уявляється, це твердження не є безспірним та відкриває широке поле для дискусій. Основні контраргументи полягають у такому.

По-перше, явище злочинності, спричинене війною (або злочинність під час війни, або злочинність воєнного часу), безумовно, є важливим напрямом дослідження, проте його (явища) статус як окремої науки чи окремого напрямку кримінології є дискусійним, оскільки існує ризик так званої втрати фокусу. Так, якщо цей напрям охоплює війну та її ефекти в усьому спектрі феномена злочинності та її жертв, він ризикує перетворитися на *загальносуспільствознавчу дисципліну*, втративши вузький кримінологічний фокус. Адже війна породжує не лише злочинність, а й економічні, політичні, медичні та психологічні ефекти, які є предметом інших наук. До того ж кримінологія за своєю суттю вже є міжгалузевою та інтегративною, оскільки поєднує знання соціології, психології, права та

статистики. Тобто наголошення на «інтегративності» як на особливості саме кримінології війни не додає їй унікальності, а лише повторює базову характеристику кримінології загалом.

По-друге, слідуючи логіці негайної рефлексії кримінології на будь-яку подію, що є новим соціальним викликом та впливатиме на стан злочинності, щоразу нібито виникатимуть й умови та підстави для створення нових напрямів кримінологічної науки. І таке становище буде приводити до поповнення нескінченного «паноптикуму» кримінологій – епідеміологічної, екологічної, ювенальної, цифрової, феміністичної, «білокомірцевої», політичної тощо. Цей підхід-реакція вже зараз призводить до виникнення проблеми фрагментації / гіперспеціалізації сучасної кримінологічної науки, що є неприпустимим, адже надалі ситуація може розвиватися у напрямку визначення кримінологій за принципом «головна-другорядна».

По-третє, кримінологія війни має темпоральний характер, оскільки рано чи пізно будь-яка війна закінчується. Отже, зникатиме й потреба «тримати» на озброєнні кримінологічної науки окремий її напрям. До того ж кримінологія війни вимагає розвитку кримінологічної думки через аналіз перебігу воєнних подій, що так само говорить про ознаку динамічності й темпоральності того матеріалу, який збирається та вивчається. У такий спосіб предмет, причини та прояви злочинності змінюються залежно від того, на якому етапі перебуває війна, конфлікт або навіть постконфліктний період (у розумних строках).

По-четверте, війни не починаються зненацька. Активній її фазі (збройному вторгненню) передуює, як правило, фаза підготовки до війни – явної чи прихованої. Типовим проявом, що передуює повномасштабному збройному вторгненню, зокрема, є гібридна фаза війни. Такий хід міркувань дозволяє припустити, що існує й кримінологія *передвійни* (особливо у фазі гібридної підготовки до збройного конфлікту). У цьому випадку фокус, напевно, слід спрямовувати на приховані (латентні) процеси, які передують відкритому конфлікту (як-от: накопичення зброї у країни-агресора та зростання нелегального обігу військової техніки та озброєння, мілітаризація економіки останньої, що супроводжується фінансовими злочинами,

збільшення кількості злочинів на ґрунті ненависті (*hate crime*), пропаганда, дегуманізація противника, підготовка громадської свідомості до насильства тощо). Однак, уявляється, що всі ці аспекти можна і треба розглядати в межах загального кримінологічного вчення.

По-п'яте, існує й небезпека редукції. Якщо кримінологія війни буде зосереджена переважно на вивченні *воєнних злочинів* (як юридичної категорії), а не на соціальних, економічних та психологічних механізмах дегуманізації та дезорганізації, які призводять до всіх видів злочинності під час війни, то вона (кримінологія) редукується до прикладного міжнародного кримінального права.

Таким чином, наведене свідчить, що кожного разу, коли виникатиме подібна реакція на ті чи інші кримінологічно значущі події, існуватиме й необхідність конструювати «нову» кримінологію з обґрунтуванням наповненості її предметної сфери, визначенням її завдань та генеруванням відповідного поняття про таку кримінологію.

5. Помітним методологічним недоліком емпіричної бази дисертаційної роботи є відсутність самостійного опитування ключових суб'єктів дослідження, як-от: потерпілих від агресивно-воєнної злочинності (можливо, свідків цих подій), населення України (особливо звільнених територій та прифронтових громад), а так само внутрішньо переміщених осіб. В умовах збройного конфлікту, коли рівень латентної злочинності (особливо насильницьких та сексуальних кримінально караних правопорушень) є високим, покладатися лише на статистичні та відомчі дані – значить, недооцінювати реальний масштаб феномена злочинності та втрачати суб'єктивну інформацію про мотивацію, механізм вчинення злочинів та їх віктимологічні наслідки, яку могли б надати респонденти на умовах анонімності анкетування за допомогою інтернет-сервісів.

Говорячи про спосіб опитування за допомогою інтернет-сервісів, слід підкреслити, що до переваг використання зазначеного кількісного методу збору соціологічної/кримінологічної інформації належать: висока швидкість збору даних; відсутність впливу інтерв'юера; широта охоплення предмета дослідження; організаційна гнучкість; суворі логіка опитування; використання більш складних

опитувальників з аудіо- чи відеоматеріалами та графічними зображеннями (А.П. Казанжи, 2015).

Отже, для отримання цінної інформації досліднику варто було б включити до емпіричної бази відомості, отримані за результатами проведення анонімного анкетування. Або, за неможливості з будь-яких причин проведення масового опитування, доцільно було б послатися на фрагменти монографічного інтерв'ю, наприклад, з особами, що пережили окупацію, чи внутрішньо переміщеними особами, які в нових громадах нерідко відчуються упереджене ставлення до них, піддаючись стигматизації, або зі звільненими військовополоненими. Цей метод дозволяє здобути глибинну, деталізовану, суб'єктивно забарвлену інформацію, що є вельми важливою для реконструкції механізму злочину (зокрема, катувань та насильства) та всебічного розуміння криміногенного середовища в місцях їх утримання.

Саме тому методологічний недолік, пов'язаний з відсутністю безпосереднього опитування ключових суб'єктів (потерпілих, свідків, ВПО, населення в цілому), призводить до звуження емпіричної бази роботи та не дозволяє повною мірою розкрити реальні масштаби, динаміку та якісні характеристики воєнно-агресивної злочинності та її наслідків, роблячи висновки, засновані виключно на офіційній статистиці, дещо неповними.

6. Сьогодні спостерігається цікавий парадокс, коли ми можемо стверджувати, що абсолютно вся злочинність може розцінюватися як воєнно-агресивна. Справа в тому, що будь-яке кримінально каране правопорушення (злочин) у широкому сенсі слова є агресією, яка руйнує суспільні відносини, що покликані врегульовувати порядок взаємодії та убезпечувати (захищати) інтереси людини, суспільства або держави. До того ж сьогодні будь-яке правопорушення (злочин) вчиняється за часів війни. Із цієї тези випливає, що будь-яке протиправне діяння *a priori* одночасно є й агресивним, й воєнним (за часом вчинення), незалежно від віддаленості лінії фронту. Прикладом тому є *hate crimes*, котрі можуть мати місце в будь-якому регіоні України і навіть за її межами. За такою логікою міркувань вся злочинність в Україні належить до воєнно-агресивної. Але з усієї безмежної

кількості правопорушень дисертантом поставлено завдання виділити ті з них, які мають безпосередній зв'язок із війною, її умовами та наслідками, що знайшло своє відображення у запропонованій концепції воєнно-агресивної злочинності. Нагадаємо, що до воєнно-агресивної злочинності дисертантом віднесено злочин агресії, воєнні насильницькі злочини, геноцид, злочини проти людяності та кримінальні правопорушення, що вчиняються на ґрунті ненависті та пов'язані з міжнародним збройним конфліктом.

Цю групу кримінально караних правопорушень вважаємо неповною, оскільки війна тягне за собою набагато ширший спектр злочинів, аніж лише ті, що перелічені головним чином у розділах XIX та XX Особливої частини КК України. У запропонованій В. В. Сокуреном концепції немає місця диверсії (ст. 113 КК), терористичному акту (ст. 258 КК), насильницькому вивезенню дітей (фактично викрадення людини та незаконне позбавлення волі) (ст. 146 КК), експлуатації людини шляхом використання у збройних конфліктах (ст. 149 КК) та іншим злочинам, які є типовими для збройної агресії та вчиняються в контексті агресії, хоча й кваліфікуються за іншими розділами Кримінального кодексу, оскільки вони не стосуються виключно правил ведення війни. Так, у контексті війни диверсія може полягати у здійсненні вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на руйнування оборонних об'єктів, що спричиняє масову загибель людей, шкоду здоров'ю або довкіллю, і, врешті-решт, ослаблює обороноздатність держави.

І ще одне зауваження з приводу формування переліку кримінально караних правопорушень, які охоплюються поняття воєнно-агресивної злочинності. Віднесення того чи іншого правопорушення до цього виду злочинності передбачає, що правопорушення вчиняється насамперед під час воєнних подій або безпосередньо пов'язане з такими подіями. Проте злочин геноциду, припустимо, може вчинятися так само і в мирний час. Тому об'єднувати його зі злочинами агресії чи воєнними злочинами (з огляду на стрункість запропонованої класифікації) «ризиковано», оскільки унікальність геноциду – у мотиві, а не у часі тотального панування насильницьких дій, яким є війна.

З урахуванням наведених міркувань виникає необхідність у поясненні, чому поза військово-агресивною злочинністю залишилися такі правопорушення, що передбачені статтями 113, 214, 149 258 КК України?

7. Нарешті, хотілося б дізнатися про спосіб розв'язання (кримінально-правову кваліфікацію) завдання практичної спрямованості. Уявимо ситуацію, що на території держави-агресора, що стала підконтрольною Україні у результаті розгортання контрнаступальної операції ЗСУ, проти громадянина ворожої держави – цивільної особи, що висловлює будь-які «симпатії» до Української держави, вчиняється на ґрунті ненависті злочин (наприклад, тяжкі тілесні ушкодження або убивство) громадянином – цивільною особою так само ворожої держави. Яку кримінально-правову оцінку отримає таке діяння і за законом про кримінальну відповідальність якої країни?

Усі висловлені зауваження мають дискусійний характер та не знижують загальної позитивної оцінки проведеного дослідження. Робота виконана на вельми актуальну тему, відрізняється новизною, містить раніше не захищені наукові положення, демонструє приріст наукового знання про теоретичні засади протидії злочинам, що охоплюються поняттям військово-агресивної злочинності, без втілення яких у практичну площину неможливо досягнути відчутних успіхів у запобіжній діяльності.

У цілому дослідження є корисним й для удосконалення положень кримінального закону, якими встановлюється кримінальна відповідальність за вчинення відповідних злочинів, а також для покращення ефективності протидії злочинності як негативному явищу соціальної діяльності у воєнно-транзитивному суспільстві. Новітні науково обґрунтовані результати, викладені у дисертації, у своїй сукупності розв'язують важливу наукову проблему, котра має дуже істотне значення для кримінологічної науки і практики.

Із викладеного вище випливає висновок, що дисертація Сокурєнка Віталія Валерійовича "Воєнно-агресивна злочинність: феномен, детермінація, протидія" є завершеною кваліфікаційною працею, виконаною на належному рівні, і такою, що відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора

філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2019 р. № 283), Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197 (із змінами, внесеними у відповідності до постанови Кабінету Міністрів України від 30 липня 2025 р. № 928), які пред'являються до докторських дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

**Доктор юридичних наук, професор,
директор Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені В. В. Сташиса Національної
академії правових наук України**

В. С. Батиргарєєва

